

# ”Det fremmede innslag i Nord-Troms”

## Militærttopografisk beskrivelse av Lyngenavsnittet

Av Kaisa Johanna Maliniemi

Våren 2007 mottok Statsarkivet en hemmelig rapport Militærttopografisk beskrivelse av Lyngenavsnittet, utarbeidet av kaptein John Høgevold i årene 1935-39. I rapporten er samlet viktig informasjon for det norske forsvaret i tilfelle krigssituasjon eller annen krisesituasjon i Nord-Norge. I rapporten beskrives forskjellige forhold i Nord-Troms som beliggenhet, værforhold, kommunikasjon, natur og dyreliv, befolkning, språkforhold, sunnhetstilstand og medisinalforhold osv. Den legger spesielt vekt på etniske forhold i området. I denne artikkelen diskuterer jeg om hvordan rapporten beskriver befolkning, språkforhold og sunnhetstilstand i Nord-Troms.

Rapporten inneholder også tre bilag som vedlegg: ”Kart med elvenr. og veinr.”, ”Finsk kart i 1:100000 over den finske kile” og ”Kart med telegraf- og telefonlinjer”. I kartet er merket de vanligste rutene over den finske grensen som kvenene brukte da de vandret over fjellene fra Finland til Kåfjord og Nordreisa. I rapporten kommer det mellom linjene fram at den mulige trusselen var Finland, i forbindelse med en eventuell krisesituasjon i området. Trusselbildet av Finland var ikke skapt uten grunn. På 1920- og 30-tallet hadde finske nasjonalistiske bevegelser interesser i forhold til Nord-Norge og den kvenske befolkningen. I rapporten kommer det tydelig fram at kvenene blir oppfattet som mistenkelige av den norske staten.

### Beskrivelse av befolkningen

I rapporten blir befolkningens opprinnelse beskrevet nøye. Høgevold skriver at karakteristisk for befolkningen er samiske og kvenske innslag. Han beskriver videre at ”dette fremmede innslag” trenger nærmere omtale. Rapporten baserer ”rasebetegnelse” på Folketellingen 1930. Der blir det brukt termer ”same” og ”kven”, mens på denne tiden og tiden før var det vanligere å bruke betegnelser som ”lapp” og ”kven” eller ”finn” og ”kven”. Rapporten definerer nærmere disse betegnelse knyttet til den samiske befolkningen. Ifølge rapporten er ”lapp” opprinnelig svensk, og ordet brukes internasjonalt. Betegnelsen ”finn”, derimot, er et norsk navn, mens ”same” er den nye offisielle norske betegnelse med rot i ”lappenes” eget språk. Rapporten ser ut til å følge etter instruksjonen for 1930-tellingen der man anvender betegnelse ”rase” på tellingsskjemaer. Her er kategoriene ”same” og ”kven” blitt tatt i bruk.

Ordvalget i rapporten peker på at hovedbefolkningen i Nord-Troms blir oppfattet som ”fremmede” i Norge. For å oppnå en ”norsk” landsdel oppfattet myndighetene utvanningen av etniske grupper som en progressiv og nødvendig utvikling. I rapporten blir det skrevet at hvis man tar for seg hele landet og sammenligner folketellingsresultater fra 1890, 1900, 1910, 1920 og 1930, kan man trekke slutninger i forhold til antallet av samer og kvener og blandet rase i Norge.

Rapporten fastslår at:

Antallet av samer og kvener av ren rase er gått tilbake.

Blandingsrasen med kvensk, samisk og norsk blod regnet som samer og kvener er øket i tal.

Antallet av personer av blandet rase regnet som norske er gått ned. (Høgevold 1935-39, 50).

Selv om rapporten regner samene som en fremmed rase, er det imidlertid kvenene som er i større fokus i granskningen. Rapporten fortsetter nemlig at:

Tar vi med som kvenblandet halvparten av dem som regner seg for norske, men har samisk eller kvensk blod i seg, kan vi regne med å ha omkring 13000 personer i Norge med mer eller mindre kvensk blod i seg og vel 5000 rene kvener, til sammen omkring 18000 (1930). (Høgevold 1935-39, 51).

Tallene kan virke store, men slik rapporten hevder er den kvenske befolkningen bare 0,3 % av totalbefolkningen i de tre nordligste fylkene, mens samene utgjør 0,7 %. Rapporten konstaterer at den norske befolkningen er majoritet i hele Nord-Norge: Pr 1000 innbyggere som bodde i Troms fylke i 1930 er i alt 876 nordmenn, 91 samer og 33 kvener, mens i 1920 er 873 norske, 98 samiske og 29 kvenske innbyggere. Som tallene viser er det små forandringer i årene 1920 og 1930. Rapporten nevner ikke et ord om forandringer i tallene knyttet til norske og samiske innbyggere, men påstår at "Med hensyn til stigningen i antall kvener mener Statistisk Centralbyrå at den bare skyldes mer nøyaktige oppgaver i 1930" (Høgevold 1935-39, 50).

Rapporten går nærmere inn i hver enkeltkommune ved å se hvor mange prosent av befolkningen som er kvener, samer eller nordmenn. Ifølge rapporten var det i Troms 4 herreder der nordmenn var i mindretall i 1930. Disse herreder var Kåfjord med 52,1 % samer,



Markedsgata i Skibotn i 1920-årene. Foto: Årbokarkivet

26,6 % kvener og 21,3 % nordmenn, Storfjord med 32,6 % samer, 30 % kvener og 36,6 % nordmenn, Sørfjord med 49,3 % samer, 1,9 % kvener og 48,8 % nordmenn og Kvænangen med 40,6 % samer, 19,6 % kvener og 39,8 % nordmenn. Denne statistikken viser at Kåfjord, som i dag er offisielt samisk kommune, hadde den største minoritetsbefolkningen av kommunene i Troms; 78,7 % av befolkningen hadde minoritetsbakgrunn. Rapporten fortsetter videre at Kåfjorddalen og Mandalen er hovedsakelig samiske områder, mens i Olderdalen finnes det overveiende finsk bosetning, og kyststrøkene omfatter både finske, samiske og norske bosetninger. Man må legge merke til at i denne delen av rapporten brukes ikke betegnelsen "kvensk", men i stedet "finsk".

Sammenlignet med Nordreisa bodde det 602 kvener i Kåfjord, mens i Nordreisa bodde det bare 211 kvener, noe som tyder på at Kåfjord var den største kvenkommunen i Troms på 1930-tallet. I rapporten blir Nordreisa beskrevet slik:

Den oprindelige bosetning skal ha vært finsk överst i dalen, norsk i midtre strök og samisk nede ved sjöen. Det samiske preg kan en ennu se i folketyperne, men det norske element er helt overveiende.

Nu er det overveiende finsk bosetning i den överste del av bygden. Lengre nedover mot sjöen og utover langs kysten noe blandet, men overveiende norsk. (Høgevold 1935-39, 52).

Selv om Kåfjord har i prosentvis det største antallet samer og kvener, framhever rapporten likevel Skibotten i Storfjord herred som en bebyggelse med det største innslaget av "fremmed blod". Blant en folkemengde på ca. 300 mennesker finnes det 3-4 rent norske familier, 30-40 ublandet finske familier og resten er blandet finsk-samisk og noen få finsk-norske familier. Rapporten konkluderer at "Alle blandingsfamilier er sterkt finsk-preget" (Høgevold 1935-39, 52).

Beskrivelsen av kommuner der det er den største kvenske og samiske bebyggelsen, kan virke mindre oppsiktsvekkende. Den avslørende delen kommer imidlertid først fram i forbindelse med beskrivelsen av Sørfjord. Rapporten skriver nemlig at "I Sørfjord består det fremmede innslag i befolkningen vesentlig av samer og er for så vidt mindre urovekkende" (Høgevold 1935-39, 52). Dermed kan man konkludere at det er den kvenske befolkningen som er under oppsikt av norske myndigheter. Rapporten kan sees som en del av overvåkingen av kvener i Nord-Troms på 1930-tallet.

Befolkningstabellen i Høgevolds militærrapport skiller seg en del fra den offisielle folketellingen i 1930. Dette er ikke overraskende, fordi i hans undersøkelse har andre forhold vært i fokus enn i den offisielle folketellingen. Hvor Høgevold har fått sine informasjoner fra, kommer ikke fram i rapporten, men

han påstår at "I följande tabell er vist den virkelige befolkningsmengden i de herreder som helt eller delvis faller innenfor avsnittets ramme fordelt på 4 kategorier" (Høgevold 1935-39, 52). Disse kategoriene er samer, kvener, sam-kven og norske. Som "norsk" regner han personer som er rent norske og de som er overveiende norske uansett språket, norsk-samiske eller norsk-kvensk som snakker norsk til daglig og de som er blandet av norsk og norsk-samisk eller norsk-kvensk uansett språket. Som "kven" regnes en person som er: a). ren kvensk, b). norsk-kvensk eller norsk-samisk som taler kvensk til daglig eller c). person som er blandet av kven og kvenblandet uansett språket. Som samisk regner han de som er: a). rene samer, b). Personer med blandet etnisitet som taler samisk til daglig eller c). er blandet av samisk og samisk-norsk eller samisk-kvensk uansett språket. I den siste kategorien "same-kven" regnes de som er: a). blandet av samisk og kvensk som enten bruker bare norsk eller både samisk og kvensk til daglig, b). de som er blandet av norsk-samisk-kvensk uansett språket og c). noe ytterst få som bruker kvensk til daglig og norsk-kvener som taler samisk.

Tabellen i Høgevolds rapport er följende:

Som man ser i tabellen er den største delen av befolkningen norske. Samene og kvenene er bokstavelig talt minoriteter i hele området. Som man ser i begrepsbruk tar rapporten ikke hensyn til at samene kan ha vært den opprinnelige befolkningen i området, men Høgevold beskriver både samene og kvenene som "overveiende fremmed blod". Dette gir assosiasjoner som at begge grupper er "innvandrere". Dette ordvalget har sannsynligvis vært helt bevisst. I forbindelse med studier av nyere minoriteter har Øivind Fuglerud (2001, 126) påpekt at stereotypier oppstår når perso-

Herred	Samlet hjemme- hørende folke- mengde	Samer	Kvener	Sam-kven	Overveiende fremmedblod Sum	Norske
Malangen	1966	1	1	-	2	1964
Balsfjord	4139	356	58	45	459	3680
Tromsøysund	7708	24	5	13	42	7666
Storfjord	1499	388	360	202	950	549
Sørfjord	1523	727	8	45	780	743
Kåfjord	1482	1233	602	117	1952	530
Lyngen	2225	207	119	260	586	1639
Karlsøy	2547	153	23	45	221	2326
Nordreisa	2031	86	211	270	567	1464
Skjervøy	3802	499	122	398	1019	2783
Kvænanngen	1973	675	262	251	1188	785
	31895	4349	1771	1646	7766	24129

ner som enten er født eller bor på et sted uten deres vilje blir innlemmet i kategorier som definerer dem som fremmede. Bruken av et uttrykk som finnes i offisiell språkbruk viser fram et ønske om å markere at personene i disse kategoriene ikke er medlemmer av det nasjonale fellesskapet der vedkommende bor. Selv om man ikke i offisielle sammenhenger bruker slike åpenbart "avstøtende" kategorier om kvener og samer i dag, dukker det stadig opp nye kategorier skapt i storsamfunnet for å skille mellom majoritet og minoritet.

### Beskrivelsen av språkforholdene

Rapporten tar opp språkforholdene i distriktet. Først blir lovverket beskrevet generelt knyttet til bruken av andre språk enn norsk i skolen. Ifølge landskoleloven § 73 skal undervisning i skolen foregå i det norske språk. Tilleggsbestemmelse for Troms går ut på at Kirke- og undervisningsdepartementet under iakttagelser av visse formalia kan bestemme at samisk og kvensk blir brukt som hjelpespråk eller man kan bruke lese- og lærebøker med samisk eller kvensk tekst ved siden av det norske. Denne loven ble forandret i 1936. Til tross for at Kirke- og undervisningsdepartementet

var enstemmig for bruken av det samiske eller kvenske språket som hjelpespråk, ble det i stortingsdebatten løftet opp et spørsmål om nye innstramminger i forhold til det kvenske. Dermed falt kvensk bort fra loven som hjelpespråk samtidig som tiltakene for det samiske språket også ble innskrenket. Ifølge den nye loven bør samisk ikke brukes i "utreningsmål". Denne loven gjaldt fra 1936 til 1959, men ble i praksis brukt langt inn på 1960-tallet.

Høgevolds rapport inneholder også beskrivelser av hvordan fornorskningen har gått fremover i Lyngen-området. Ifølge rapporten er norsk hovedspråk hos 44,6 % av samene og 71,3 % av den kvenske befolkningen i Troms fylke. Videre kommer det fram at Høgevold har samlet detaljopplysninger i Skibotn, Kåfjord og Nordreisa. Sannsynligvis har han valgt disse områdene, fordi disse områdene innholdte kvenske bosetninger. Rapporten beskriver språkforholdene slik:

Skibotn: Det alminnelige brukte språk er finsk. Alle lærer norsk på skolen; men de fleste legger det bort så snart de kommer ut av skolen.

Kåfjord: I Olderdalen er språket finsk også blant samene der; ytre distrikter mest norsk eller blandet og i Kåfjorddalen og Mandalen samisk.



Solvov Amtsskole, også kalt "Store Norske", kom i 1924. Foto: Årbokarkivet

Nordreisa: Det vanlige språk er norsk; men blant skogsarbeiderne og på enkelte gårder blir det fremdeles snakket finsk. Også av rent norske personer. Forskjellen mellom forholdet i Skibotn og i Nordreisa med hensyn til språket er at i Skibotn snakker alle finsk hjemme; men i Nordreisa blir det i finske slekter visstnok snakket finsk mellom de voksne, men norsk til barna.

Ellers i avsnittet er det alminnelige brukte språk norsk. (Høgevold 1935-39, 54).

Overraskende i Høgevolds rapport er det at Kvæningen ikke blir fokusert verken i forbindelse med beskrivelse av befolkningen eller språkforholdene. Kvæningen kunne ha hatt de samme forutsetningene

for å bli oppfattet som mistenkelig som de andre kommunene i Nord-Troms. Der var en betydelig kvensk bosetting, og læstadianismen stod også sterkt blant befolkningen. Det finnes likevel en vesentlig forskjell mellom Kvæningen og områdetets øvrige kommuner: Kvæningen har ikke direkte grense med Finland. Dermed hadde Kvæningen ikke direkte forbindelse med Finland heller, slik for eksempel Skibotn hadde. Otto Ruge, som gjorde undersøkelser i Skibotn i 1935, mente at Skibotn hadde trengt en veiforbindelse til det norske veinett, norsk skolebygning og økte ressurser fra storsamfunnet for å kjempe mot finsk påvirkninger. Kvæningen var skjermet fra finske påvirkninger på grunn av den geografiske beliggenheten. Kvæningen har nemlig to kommuner, Nordreisa og Kautokeino

mellom seg og den finske grensen. Dette var sannsynligvis en av de viktigste grunnene til at rapporten ikke rettet blikket på Kvænangen.

### **Sunnhetstilstand i Lyngen-avsnittet**

Høgevolds militærreport beskriver sunnhetstilstanden i Troms fylke som generelt god. I hele fylket hadde dødeligheten gått stadig nedover samtidig som fødselspromillen var større enn dødeligheten som lå på 11,47. Fødselspromillen lå på 24,04, noe som er større enn i andre fylker i Norge i 1930. Tuberkulosen var den viktigste dødsårsaken i Troms, slik som den hadde vært også i tidligere tider. Likevel var sunnhetstilstanden i Lyngen-området dårligere enn i andre deler av fylket. Unntak i Lyngen-avsnittet var Tromsøysund der helsetilstanden var god. Ifølge distriktslegens beretninger var det bedring i tilstanden, men den bedringen var ikke like betydelig som ellers i fylket.

Ifølge rapporten hadde spesielt veneriske sykdommer spredt seg i Lyngen-avsnittet. I 1930 fantes det 70 tilfeller av gonorré i hele fylket, og 50 av disse ble registrert i Lyngenområdet. Her kan man stille spørsmål om antallet registrerte kjønnsykdommer på denne tiden ble tolket som at befolkningen i Lyngen-område hadde mer løssluppen livsstil enn fylkets øvrige befolkning på 1930-tallet. Ble denne livsstilen knyttet til etniske minoriteter? Ble det lagt merke til at tabellen i rapporten viser at halvparten av gonorré-tilfellene i Lyngenavsnittet finnes i Skjervøy kommune, mens i Nordreisa er det bare fem tilfeller? Rapporten forteller ingenting om dette forholdet, men den lar forstå at kjønnsykdommene er et større problem i hele avsnittet enn ellers i fylket. Det finnes likevel en naturlig forklaring på hvorfor det i Skjervøy var et større antall gonorrétilfeller. Jeg antar at forklaringen er knyttet

til den voksende fiskeindustrien i kommunen. Gjennom fiskeindustrien fikk flere av fiskebygdene i Nord-Norge flere sesongarbeidere i fiskemottakanleggene, samtidig som utallige fiskebåter drevet både av lokale fiskere og fiskere fra andre kommuner kom og gikk. Disse små fiskeindustribygdene fikk ofte lignende sosiale problemer som havnebyer og gruvedriftbygdene generelt.

Rapporten beskriver kostholdet som dårlig i Lyngen-avsnittet. I nærheten av havet spises det mye fersk fisk, mens inni i landet brukes det mye salt fisk. Rapporten ser det likevel positivt at det brukes mye grovt brød. På den andre siden drikker befolkningen mye kaffe. Grønnsaker og frukt brukes lite, og mel er vanskelig å få tak i flere steder. Likevel ser det ut til at kostholdet hadde blitt bedre i den siste tiden. Spesielt lærere hadde tatt ansvar for å arbeide for et bedre kosthold. Interessant i rapporten er at i forbindelse med skoleundersøkelsene nevnes det at i skoleåret 1937-39 er det blitt planlagt å gjøre et forsøk på å innføre Oslofrokost ved skolene i Nordreisa. Om frokosten ble gjennomført i Nordreisa, nevnes ikke i rapporten.

Edruelighet i norske kommuner var et forhold som myndighetene hadde lagt vekt på. Blant annet i prost- og bispevisitasrapporter ble edruelighet nøye gransket. Også Høgevolds rapport blir edruelighet nevnt:

Om Lyngen, Karlsøy, Nordreisa og Skjervøy legedistrikter er det spesielt nevnt at edrueligheten stort sett er bra. Om Nordreisa heter det dog at det mest er uferdig heimbrent som drikkes, og det har ført til ikke så få slagsmål. (Høgevold 1935-39, 59).

Som Høgevolds rapport sier, er alkohol ikke et stort problem i Nord-Troms. Eneste problem er kokingen av heimbrent i Nordreisa. Dette har skapt ordensproblemer.



Distriktslegen oppfatter ikke at renslighet i området er et problem, selv om det noen steder er økonomien "det skorter på", som i Skjervøy. I denne forbindelsen blir det nevnt at i Nordreisa har praktisk talt hver eneste gård oppover dalen sin badstue eller "kvænbad". I Høgevolds rapport forstås det at "kvænbad" oppfattes som positivt, fordi den framhever folkets renslighet. "Kvænbad" var også spredt blant andre etnisiteter i Nordreisa enn bare kvener. Hustegningene fra Nordreisa viser nemlig at husene som ble brent under krigen, fikk tilbud om å bygge badstue i forbindelse med et nytt hus. Disse tegningene er fra Oksfjordhavn, Havnes, Rotsundelv og Straumfjordnes. Statens tilbud om å bygge badstue i husene som ble brent, er en viktig informasjon, fordi det blant folk finnes antakelser om at kvenene ikke fikk lov til å bygge badstue etter krigen, noe som ser ut til å være en ukorrekt, i hvert fall i Nordreisa. De norske myndighetene var ikke negativt innstilt i forbindelse med badstuebygging, men en del folk ville forandre bygningstegningene ved å bygge bad i stedet.

### Til slutt

Generelt kan man si at Høgevolds militærreport gir et interessant bilde av hvordan myndighetene oppfattet forskjellige forhold i Nord-Troms på 1930-tallet. Etniske opprinnelse spilte en stor rolle i rapporten. Spesielt var myndighetene interessert i den kvenske befolkningen og områdene rundt grensen til Finland.

På grunn av nasjonens sikkerhet ble det registrert også andre forhold enn kulturelle og språklige. Rapporten kan imidlertid være nyttig i dag. Informasjon om rapporten kan anvendes i dag på forskjellige felter. For det første viser rapporten at Kåfjord var den største "kvenkommunen" i Nord-Troms på 1930-tallet, noe som få vet idag. For det andre kan man utnytte gamle vandringsruter mellom Norge og Finland og mellom Kåfjord og Nordreisa i fjellturisme. I tillegg ligger midt i dette området Finlands høyeste fjell, Halti, som samtidig er en av Nord-Finlands største turistattraksjoner.

### Kilder

- Alsвик, Ola 1996: "Skoleoverlege Carl Schiøtz: Oslofrokostens far" - Tobias 4/96.
- Eriksen, Knut Einar & Niemi, Einar 1981: Den finske fare. Sikkerhetspolitikk i nord 1860-1940. Oslo.
- Fuglerud, Øivind 2001: Migrasjonsforståelse. Flytteprosesser, rasisme og globalisering. Otta
- Hansen, Lars Ivar & Evjen, Bjørg 2008: "Kapittel 1. Kjært barn - mange navn". -Nordlands kulturelle mangfold. Etniske relasjoner i historisk perspektiv. Red. Bjørg Evjen og Lars Ivar Hansen. Oslo, s. 17-47.
- Høgevold, John 1935-1939: Militættopografiske beskrivelse av Lyngen-avsnittet. Oppbevart i Statsarkivet i Tromsø.
- Ryymin, Teemu 1998: "Bein av vårt bein, kjøtt av vårt kjøtt". Finske nasjonalister og norske myndigheters kvenpolitikk i mellomkrigstiden. Hovedoppgave i historie. Universitetet i Tromsø.
- Ryymin, Teemu 2003: "De nordligste finner". Fremstillingen av kvenene i den finske litterære offentlig-heten. Dr. avhandling. Institutt for historie. Universitetet i Tromsø.
- Carl Schiøtz, som var skoleoverlege i Oslo på 1920- og 30-tallene, skapte begrepet "Oslofrokost". Han så behovet for frokost tydelig og fikk skolemiddagen for fattige byttet ut med frokost for alle elever. Frokost ble utprøvd høsten 1925, men det var først i 1932 at den ble ført inn i alle skolene i hovedstaden. Frokosten inneholdt en halv liter melk, to skonroker med margarin og mysost, smørbrød og en grønnsak eller frukt.